

Umarova Komila Samatovna*Alfraganus universiteti, Filologiya fakulteti**Tillarni o'qitish markazi o'quvchisi**Toshkent, O'zbekiston*<https://orcid.org/0009-0002-8652-2274>umarovakomila1983@gmail.com

“Uliss” romani xronotopida yorug'lik va zulmat motivining badiiy-tasviriy vazifalari

Annotatsiya

Mazkur maqolada Jeyms Joysning “Uliss” romanida xronotopning poetik funksiyasi hamda yorug'lik va zulmat motivlarining badiiy-semantik vazifasi tahlil qilingan. Zamonaviy modernistik adabiyotda vaqt va makon nafaqat voqealar sodir bo'ladigan muhit, balki qahramon ongi, estetik konsepsiya va muallif g'oyasini ifodalovchi muhim poetik kategoriya sifatida namoyon bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan maqolada M.M.Baxtinning xronotop nazariyasi metodologik asos sifatida qabul qilinib, roman epizodlarida makon, zamon va ong oqimi o'rtasidagi munosabatlar o'rganildi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tipologik, struktur-semantik, germeneytik hamda interpretatsion tahlil usullaridan foydalanildi. Asosiy tahlil obyekti sifatida romanning "Lestrygonians", "Hades", "Wandering Rocks", "Circe", "Oxen of the Sun" va "Penelope" epizodlari tanlandi. Ular orqali yorug'lik va zulmat motivlarining turli xronotopik modellarda qanday poetik vazifa bajarishi aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, J. Joys ijodida Dublin shahri oddiy geografik makon emas, balki inson ongining universal modeli sifatida shakllangan. Yorug'lik va zulmat motivlari esa dekorativ tasvir vositasi emas, balki qahramonlarning psixologik, falsafiy va ontologik holatini ifodalovchi muhim semantik mexanizm hisoblanadi. Asarda vaqt chiziqli harakatlanmaydi; u qahramon xotirasi, ong oqimi va ichki kechinmalariga muvofiq ravishda o'zgarib boradi. Natijada xronotop roman kompozitsiyasini tashkil etuvchi markaziy poetik kategoriyaga aylanadi. Tadqiqot Jeyms Joys poetikasida xronotop nazariyasining amal qilish mexanizmlarini ochib berish bilan birga, modernistik romanlarda yorug'lik va zulmat motivlarining strukturaviy-semantik ahamiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Jeyms Joys, “Uliss”, xronotop, M.M.Baxtin, modernizm, ong oqimi, yorug'lik motivi, zulmat motivi, badiiy makon, badiiy zamon.

Художественные и описательные функции мотива света и тьмы в хронотопе романа «Улисс»

Аннотация

В данной статье анализируются поэтическая функция хронотопа и художественно-семантическая роль мотивов света и тьмы в романе Джеймса Джойса «Улисс». В современной модернистской литературе пространство и время выступают не только средой развёртывания событий, но и важнейшими поэтическими категориями, отражающими сознание персонажа, эстетическую концепцию и авторский замысел. В связи с этим методологической основой исследования послужила теория хронотопа М.М. Бахтина, посредством которой были рассмотрены взаимосвязи пространства, времени и потока сознания в отдельных эпизодах романа. В ходе исследования применялись сравнительно-типологический, структурно-семантический, герменевтический и интерпретационный методы анализа. В качестве основного материала исследования были выбраны эпизоды «*Lestrygonians*», «*Hades*», «*Wandering Rocks*», «*Circe*», «*Oxen of the Sun*» и «*Penelope*». Их анализ позволил определить поэтические функции мотивов света и тьмы в различных хронотопических моделях произведения. Результаты исследования показали, что в художественном мире Джеймса Джойса город Дублин выступает не просто географическим пространством, а универсальной моделью человеческого сознания. Мотивы света и тьмы являются не декоративными художественными деталями, а важными семантическими механизмами, раскрывающими психологическое, философское и онтологическое состояние персонажей. В романе время развивается нелинейно, изменяясь в соответствии с памятью героев, потоком сознания и внутренними переживаниями. В результате хронотоп становится центральной поэтической категорией, организующей композицию романа. Исследование раскрывает механизмы функционирования теории хронотопа в поэтике Джеймса Джойса и способствует более глубокому пониманию структурно-семантического значения мотивов света и тьмы в модернистском романе.

Ключевые слова: Джеймс Джойс, «Улисс», хронотоп, М.М. Бахтин, модернизм, поток сознания, мотив света, мотив тьмы, художественное пространство, художественное время.

The Artistic and Descriptive Functions of the Motif of Light and Darkness in the Chronotope of the Novel «Ulysses»

Abstract (in English)

This article examines the poetic function of the chronotope and the artistic-semantic role of the motifs of light and darkness in James Joyce's *Ulysses*. In modernist literature, time and space function not merely as settings for events but as essential poetic categories that reflect the characters' consciousness, the author's aesthetic conception, and the philosophical framework of the narrative. From this perspective, Mikhail Bakhtin's theory of the chronotope serves as the methodological foundation of the study, enabling an analysis of the interrelationship between space,

time, and the stream of consciousness in selected episodes of the novel. The research employs comparative-typological, structural-semantic, hermeneutic, and interpretative methods of analysis. The episodes **"Lestrygonians," "Hades," "Wandering Rocks," "Circe," "Oxen of the Sun,"** and **"Penelope"** were selected as the primary objects of investigation. These episodes reveal the poetic functions of the motifs of light and darkness within different chronotopic models of the novel. The findings demonstrate that in Joyce's artistic universe, Dublin functions not merely as a geographical location but as a universal model of human consciousness. The motifs of light and darkness are not decorative literary devices; rather, they operate as significant semantic mechanisms expressing the psychological, philosophical, and ontological states of the characters. Time in the novel does not unfold linearly; instead, it is continually reshaped by memory, the stream of consciousness, and the characters' inner experiences. Consequently, the chronotope emerges as the central poetic category that structures the novel's composition. The study elucidates the mechanisms through which the theory of the chronotope operates in James Joyce's poetics and contributes to a deeper understanding of the structural-semantic significance of the motifs of light and darkness in the modernist novel.

Keywords: James Joyce, *Ulysses*, chronotope, Mikhail Bakhtin, modernism, stream of consciousness, motif of light, motif of darkness, artistic space, artistic time.

KIRISH

XX asr modernistik adabiyotida vaqt va makonning badiiy talqini an'anaviy realistik poetikaga nisbatan mutlaqo yangi mazmun kasb etdi. Endi makon voqealar sodir bo'ladigan oddiy muhit, vaqt esa syujetning xronologik ketma-ketligi sifatida emas, balki inson ongi, xotirasi, psixologik kechinmalari va mavjudlik falsafasini ifodalovchi badiiy kategoriya sifatida talqin qilina boshlandi. Bu o'zgarish, ayniqsa, Jeyms Joys ijodida yaqqol namoyon bo'lib, uning **«Uliss»** romani modernistik poetikaning eng mukammal namunalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. M.M.Baxtin tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan **xronotop** tushunchasi badiiy asarda makon va zamonning o'zaro uzviy bog'liqligini anglatadi hamda syujet, kompozitsiya,

obrazlar tizimi va muallif konsepsiyasini shakllantiruvchi asosiy poetik kategoriyalardan biri hisoblanadi. Mazkur nazariya Joys romanining ichki strukturasini tahlil qilish uchun samarali metodologik asos hisoblanadi, chunki «Uliss»da butun voqealar bir kunlik vaqt va yagona shahar makoni doirasida kechishiga qaramay, inson ongi va umuminsoniy tajribaning cheksiz ko'lamini qamrab oladi. Jeyms Joys ijodi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, ularning asosiy qismi ong oqimi texnikasi, mifologik struktura yoki modernistik uslub masalalariga bag'ishlangan. Biroq romanda **yorug'lik va zulmat motivlarining xronotop bilan o'zaro bog'liq holda tizimli tahlili** yetarlicha amalga oshirilmagan. Mazkur holat tadqiqotning ilmiy muammosini

belgilaydi. Tadqiqotning maqsadi Jeyms Joysning «**Uliss**» romanida xronotopning poetik funksiyasini yoritish hamda yorug'lik va zulmat motivlarining badiiy makon, zamon va qahramon ongi bilan o'zaro munosabatini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- romandagi asosiy xronotopik modellarni aniqlash;
- yorug'lik va zulmat motivlarining semantik funksiyalarini tahlil qilish;
- mazkur motivlarning Leopold Blum va Stiven Dedal obrazlari poetikasidagi o'rnini yoritish;
- Joys poetikasining modernistik roman taraqqiyotidagi ahamiyatini baholash.

METHODLAR

Mazkur tadqiqotda Jeyms Joysning «**Uliss**» romani xronotop nazariyasi nuqtayi nazaridan tahlil qilindi. Tadqiqotning metodologik asosini M.M.Baxtinning badiiy makon va zamonning o'zaro uzviy bog'liqligini ifodalovchi xronotop konsepsiyasi tashkil etdi. Shuningdek, U.Eko, U.Jo'raqulov, B.To'rayeva hamda modernistik poetikaga oid ilmiy qarashlardan nazariy manba sifatida foydalanildi. Tadqiqot jarayonida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Xususan, **struktur-semantik tahlil** yordamida roman kompozitsiyasida makon va zamonning poetik funksiyasi hamda yorug'lik va zulmat motivlarining semantik yuklamasi o'rganildi. **Germanevtik metod** asosida matnning yashirin ma'nolari, ramziy qatlamlari va

muallif konsepsiyasi talqin qilindi. **Qiyosiy-tipologik tahlil** orqali Joys poetikasining modernistik adabiyotdagi o'rni hamda xronotopning nazariy modeli bilan amaliy ifodasi o'zaro solishtirildi. **Interpretatsion tahlil** vositasida esa qahramonlar ongidagi psixologik kechinmalar, ichki monolog va "ong oqimi" poetikasining makon-zamon tizimi bilan bog'liqligi izohlandi. Tadqiqot materiali sifatida romanning xronotop qurilishi va yorug'lik-zulmat motivlarini yaqqol ifodalovchi "**Hades**", "**Lestrygonians**", "**Wandering Rocks**", "**Oxen of the Sun**", "**Circe**" hamda "**Penelope**" epizodlari tanlab olindi. Mazkur epizodlar roman kompozitsiyasida makon va zamonning turli modellari ifodalashi hamda qahramonlar ruhiy olamining shakllanishida muhim o'rin egallashi sababli tadqiqotning asosiy empirik materiali sifatida xizmat qildi.

Tahlil jarayonida har bir epizod uch bosqich asosida o'rganildi. Dastlab epizodning xronotopik modeli aniqlanib, undagi makon va zamonning kompozitsion funksiyasi belgilandi. Keyingi bosqichda yorug'lik va zulmat motivlarining semantik vazifalari hamda ularning qahramon ongidagi aks etish shakllari tahlil qilindi. Yakuniy bosqichda esa olingan natijalar M.M.Baxtinning xronotop nazariyasi hamda zamonaviy joysshunoslikdagi ilmiy qarashlar bilan qiyoslanib, umumlashtirildi.

Mazkur metodologik yondashuv romanda xronotopning faqat syujetni tashkil etuvchi kompozitsion unsur

emas, balki qahramonning ontologik holati, ruhiy tajribasi va badiiy tafakkurini shakllantiruvchi poetik mexanizm sifatidagi funksiyasini ilmiy asosda ochib berish imkonini yaratdi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida Jeyms Joysning «**Uliss**» romanida xronotopning kompozitsion va poetik funksiyasi hamda yorug'lik va zulmat motivlarining semantik yuklamasi kompleks tahlil qilindi. Olingan natijalar xronotop romanning faqat kompozitsion asosini emas, balki qahramonlarning ruhiy olami va muallif konsepsiyasini shakllantiruvchi muhim poetik kategoria ekanligini ko'rsatdi.

Tahlil natijasida romanda Dublin makoni an'anaviy geografik hudud sifatida emas, balki inson ongining universal modeli sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Shahar ko'chalari, qabriston, restoran, tug'ruqxona va tungi makonlar turli xronotopik qatlamlarni hosil qilib, qahramonlarning ichki kechinmalari bilan uzviy bog'langan holda tasvirlangan. Shu sababli makon voqealar sodir bo'ladigan fon emas, balki syujetning semantik rivojlanishini belgilovchi faol poetik unsur vazifasini bajaradi. Tahlillar shuningdek, yorug'lik va zulmat motivlari dekorativ tasvir vositasi emas, balki qahramonlarning ontologik, psixologik va estetik holatini ifodalovchi semantik indikator ekanligini ko'rsatdi. Leopold Blum obrazida yorug'lik tashqi olam bilan uyg'unlashish va hayotiy davomiylik timsoli sifatida namoyon bo'lsa, zulmat uning yolg'izlik, yo'qotish va ichki iztiroblarini

ifodalaydi. Stiven Dedalus obrazida esa yorug'lik bilish va ma'rifat ramzi sifatida, zulmat esa metafizik izlanishlar va mavjudlik inqirozining poetik ifodasi sifatida talqin qilinadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari Jeyms Joysning «**Uliss**» romanida xronotop syujetni tashkil etuvchi oddiy kompozitsion vosita emas, balki modernistik tafakkurning asosiy poetik mexanizmlaridan biri ekanligini tasdiqladi. Yorug'lik va zulmat motivlari esa xronotop bilan uzviy bog'liq holda asarning g'oyaviy-estetik yaxlitligini ta'minlovchi markaziy badiiy komponentlar sifatida namoyon bo'ladi.

MUHOKAMA

Badiiy asarda makon va vaqtning o'zaro uyg'unligi, ya'ni **xronotop**, qahramon ongining shakllanishi va voqealar mazmunining ochilishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. M. Baxtin «**Adabiyotda badiiy jihatdan o'zlashtirilgan vaqt va makon munosabatlarining muhim (mohiyatli) o'zaro bog'liqligini biz xronotop deb ataymiz**»[1], deydi. Olim ta'kidlaganidek, xronotop nafaqat syujetni, balki asarning g'oyaviy-estetik yo'nalishini belgilovchi asosiy badiiy kategoriyadir. Shu nuqtayi nazardan, yorug'lik va zulmat motivi ko'pincha xronotopning ichki semantik qatlamini tashkil etib, makon va zamonni anglatuvchi ramziy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. M.Baxtin XX asrini 30-yillarida xronotop tushunchasini bevosita adabiyotshunoslikka olib kirar ekan, uning badiiy asar negizidagi janr, kompozitsiya, syujet, badiiy matn

strukturasi, obrazlar poetikasiga doir muhim qismlarni qamrab olishi, badiiy makon va zamonni uyg'un aks ettirishini hisobga oladi"[2]. Demak, badiiy asarda qo'llanuvchi xronotop asar janri, kompozitsiyasi, syujeti, obrazlar tizimi, asarning tili va uslubini bevosita belgilovchi muhim omil sanaladi. J.Joys poetikasini tadqiq etgan yozuvchi, semiotik olim U.Eko "Joys o'z romanini to'g'ridan-to'g'ri butun koinotning yig'indisi – universumning xulosasi sifatida tasavvur qilgan" deganida haq edi[3]. J.Joysning o'zi esa bu romani haqida "G'oyada ham, texnikada ham men inson paydo bo'lishidan oldin mavjud bo'lgan va ehtimol, undan keyin ham mavjud bo'ladigan Yerni tasvirlashga urindim" [4] deb aytadi. Jeyms Joysning "**Uliss**" romani 1914-1922- yillar oralig'ida yozildi. Roman nashr etilgach butun Yevropa bo'ylab roman haqida baxs-munozaralar boshlanib ketadi. *Romanning ilk nashridan 86 yil o'tib dunyoning yuzlab tillariga tarjima qilingan, "Modern adabiyotning bosh kitobi bo'lmish "Uliss" (o'zbekchada "Ulissning sarguzashtlari") romani jurnal variantida ("Jahon adabiyoti" 2008. №7–9) o'zbek tilida ham nashr etildi. Asarni o'zbek tiliga tarjima qilgan I.G'afurovning yozishicha "Uliss" jahon adabiyotida kutilmagan voqea bo'ldi. Shu paytgacha bunday favqulodda badiiy kashfiyotlar bilan to'lib-toshgan, dunyoga yangi badiiy tasvir tizimlari hamda vositalari, usullari, texnikasini taklif qilgan asar yozilmagan edi. "Uliss"*

romani bilan birga modern adabiyotining quyoshi chiqdi. U tasvirda "ong oqimi" degan yangi bir ajoyib hodisani yaratdi. Dunyo va insonni universum kabi – yagona va yaxlit tasvirlash hamda tasavvur qilishning badiiy, falsafiy imkoniyatini ochdi. "Uliss" gacha dunyo adabiyotida faqat Homerning "Odisseya" hamda "Iliada" dostonlari, "Injil", "Tavrot", "Yangi ahd", "Qur'on" singari kitoblar universum – barcha uchun yagona va barobar qimmatga ega bo'lgan kitoblar deb qabul qilinardi. Jeyms Joys "Odisseya" va uning qahramonlarini, voqealari va g'oyalarini o'zi uchun, ijodiy niyati uchun universum – ya'ni, universal model deb qabul qildi[5]. Roman voqealari asosan **Dublin** shahrida, **1904-yil 16-iyun** (va tun bilan 17-iyunga o'tuvchi soatlar) oralig'ida bo'lib o'tadi. Shu sana keyinchalik **Blumsday** sifatida dunyoda nishonlanadigan adabiy-madaniy kunga aylangan. "Uliss"da yorug'lik va zulmat motivi zamonaviy shahar xronotopi – **Dublin makoni va bir kunlik vaqt** doirasida amalga oshiriladi. Roman voqealari cheklangan vaqt oralig'i ichida butun bir millatning ruhiy, madaniy va tarixiy holati aks ettiriladi. Dublin shahri bu asarda shunchaki geografik makon emas, balki **inson ongining ko'zgusi**, zulmat va yorug'lik o'zaro almashinib turadigan murakkab ruhiy makon sifatida ko'rinadi. Tor ko'chalar, qorong'i barlar, xira xonadonlar va yopiq makonlar shahar hayotining ma'naviy turg'unligini ifodalasa, quyosh nuri, dengiz manzaralari va ochiq makonlar

qahramon ongidagi qisqa uygʻonishlar va yorugʻlik lahzalarni koʻrsatadi. Adabiyotshunos olim U.Joʻraqulovning taʼkidlashicha, “Xronotopning uchrashuv, yoʻl, qalʼa, mehmonxona, koʻcha, qishloq, shaharcha, ostonasi singari koʻrinishidan texnik vazifa bajaradigan, aslida esa badiiy metaforiklashuv natijasida umuminsoniy muammolarni aks ettiradigan shakllari, ulardagi zamonning spesifik funksiyasini mazkur xulosa yordamisiz anglash mumkin emas” [6]. “Uliss” romani nafaqat XX asr adabiyoti, balki butun jahon madaniyati uchun xronotop – vaqt va makon tushunchasini tubdan oʻzgartirgan asardir. M.Baxtin tomonidan nazarda tutilgan xronotop tushunchasi “Uliss” romanida shunchaki voqealar sodir boʻladigan fon emas, balki asarning bosh qahramonlarini harakatga keltiruvchi asosiy omilga aylanadi. “Uliss”ning eng katta badiiy tayanchi boʻlgan xronotopi – **Dublin shahri va unda 1904-yil 16-iyun**ning “oddiy” bir kuni, romanning asosiy voqealari sodir boʻladigan vaqtidir. Mana shu “bir kunlik Dublin” mexanizmi “Uliss”ning makro-xronotopini tashkil etadi. Shu **kichik vaqt** (bir kun) va **aniq makon** – Dublin roman ichida ulkan koinotni koʻrsatish uchun **joylashtirilgan laboratoriya** vazifasini bajaradi. Unda hamma narsa – siyosat, din, inson tanasi, xotira, til, axloq kabi muammolar bir kunlik sarguzashtlar ichida tasvirlanadi va bu xronotop badiiy jihatdan asarda kompozitsion asos vazifasini oʻtaydi. 18 ta epizodning har

biri kunning maʼlum bir soatiga va Dublinning aniq bir nuqtasiga qatʼiy ravishda bogʻlanadi. Bu cheklangan vaqt ichida yozuvchi ong oqimi vositasida butun insoniyat tarixini ochib beradi. J.Joys realizmni mif bilan birlashtirib yuboradi.

Yuqorida Joys “Uliss”da vaqt va makonni shunchaki dekoratsiya sifatida emas, balki **matnni harakatga keltiradigan ichki mexanizm** sifatida ishlatadi dedik. Romanda xronotop – voqea qachon va qayerda sodir boʻlishigina emas, balki vaqt ham, makon ham qahramon tafakkuri, syujetning ritmi va mavzular tizimini boshqaruvchi kuchga aynadi. Joys uchun Dublin koʻchalari qahramonning ongini doimiy band qilgan makon. Undagi shahar va yoʻl xronotopi – har bir burilish, koʻcha nomi, vitrinalar, hidlar, jamoat joylari bir vaqtning oʻzida ham real muhitni, ham xotirani, ham ichki ong oqimini ishga tushiradi. M.Baxtin nazariyasida yoʻl xronotopi koʻpincha uchrashuvlar, sinovlar, tasodiflar va “taqdir burilishlari”ni yaratadigan shakl hisoblanadi. “Uliss”da bu xronotop asar qahramonlari – Blum va Stivenning Dublin boʻylab yurishida juda tabiiy koʻrinadi. Ularning har bir qadami shaharni oʻzgartirgani kabi, ongning yoʻnalishini ham oʻzgartiradi. Yaʼni yurish – faqat jismoniy harakat emas. U **fikr ishlab chiqarish** jarayoni hamdir. Joys shahar makonini ichki monolog bilan bogʻlab, ong oqimini tinimsiz harakat ritmiga moslaydi. Yoʻl va fikr bir-birini zanjirdek sudrab boradi. **“Lestrygonians” (romanda 8-voqea)** [7] epizodida yoʻl

yurish aynan shu mexanizmni ochib beradi. Blum tushlik payti shahar bo'ylab yuradi: restoranlar, ovqat hidlari, odamlarning chappilatib ovqat chaynashi, vitrinalardagi reklamalar – bularning hammasi “tana vaqti”ni, ya’ni biologik ehtiyojlar vaqtini ishga tushiradi. Shahar esa bu ehtiyojning manbasiga aylanadi. Qayerda nima yeyiladi, kimlar qayerda ovqatlanadi, kimlar och va kimlar to‘q – mana shu mayda detallar Blumni ijtimoiy tabaqalanish haqida o‘ylashga, insonning o‘tkinchiligi, jirkanish va istak, odob va nafs orasidagi masofani sezishga majbur qiladi. Shu yerda xronotopning badiiy funksiyasi **tana (ochlik) va makon (restoranlar, ko‘cha), tafakkur (axloqiy va falsafiy mulohaza)** zanjiri paydo bo‘ladi. Demak, Joys ovqatlanish mavzusini shunchaki maishiy sahna sifatida emas, Blum ongidagi axloqiy-ijtimoiy reflekslar boshlanmasi sifatida ishlatadi. **“Hades” (o‘lim yo‘li)** epizodida (6-voqea) [8] esa yo‘l xronotopi butunlay boshqa mazmun kasb etadi. Da’fn marosimi korteji shahar bo‘ylab harakatlanar ekan, makon bosqichma-bosqich o‘zgaradi: kundalik Dublin hayotining shovqin-suroni ichida asta-sekin qabriston sukunatiga yaqinlashamiz. Bu ko‘chish tiriklar dunyosidan o‘liklar dunyosiga oddiy o‘tish emas, balki **mavjudlik holatining almashinuvidir**. Joys shu yo‘nalishning o‘zini falsafiy tajribaga aylantiradi. O‘quvchi o‘limni alohida, tragik sahna sifatida emas, balki tirik shahar hayoti bilan yonma-yon yurgan doimiy hamroh sifatida his qiladi. Shahar hayoti

qanchalik shovqinli bo‘lmasin, uning tagida baribir sukut, yo‘qolish va xotira azoblari yotadi. Yo‘l bu yerda **marosim vaqt**ni ham yaratgan. Kortej harakati vaziyatni yanada kuchaytiradi. O‘lim mavzusi matnda faqat aytilmaydi, balki **bosib o‘tiladi**, yurib o‘tiladigan tajribaga aylanadi.

“Wandering Rocks” epizodi [9] romandagi 10-voqea bo‘lib, “Ulyss”ning markaziy xronotopik tugunlaridan biridir. Bu yerda Joys shaharni bitta qahramon nigohi bilangina kuzatmaydi, aksincha, u o‘nlab personajlarning bir vaqtning o‘zida, ammo turli joylarda qilyotgan harakatlarini bir-biriga ulab mozaika kabi beradi. Natijada Dublin bir shaxs taqdiri aks etgan joy emas, **ko‘plab taqdirlar yig‘indisi** sifatida namoyon bo‘ladi. Bu qismning badiiy ahamiyati shundaki, unda voqealar odatdagi kitoblardagidek birin-ketin sodir bo‘lmaydi. Buning o‘rniga, bir vaqtning o‘zida shaharning turli burchaklarida yashayotgan turli odamlar va ularning hayoti parallel ravishda ko‘rsatiladi. Muallif (Joys) shu usul orqali butun shaharni xuddi yagona va tirik bir vujud kabi tasvirlab beradi. Odamlar bir-birini bilmaydi, lekin ularning yo‘llari kesishadi; tasodiflar ko‘payadi; shahar ichida ko‘rinmas bog‘lanishlar paydo bo‘ladi. Xronotopning funksiyasi bu yerda juda aniq ko‘rinadi. **Dublin syujet uchun fon emas, balki syujetning o‘ziga** aylanadi. Shahar xaritasi xuddi kitobning ko‘zgusi kabi xizmat qiladi: ko‘chalar, uchrashuv nuqtalari va turli joylarda bir vaqtda sodir bo‘layotgan voqealar asarning ko‘p ovozli ekanini

ko'rsatadi. "Joysning fikricha, agar Dublin vayron etilgan chog'da ham romanni o'qib turib shaharni bemalol ti-klash mumkin. Bunda romannig har bir bobini tavsiflovchi topografik xaritasi yordam beradi" [10]. Bunga romanni o'qigan kitobxon o'zi ishonch hosil qi-ladi. Aytishlaricha yozuvchi roman voqealari kechadigan ushbu sanada o'z rafiqasi Nora Branklni uchratgan va bu sanani badiiyatga abadiy muhr-lagan[11]. Nora Dublin kabi bir umr Joysning ilhom manbasiga aylanadi. "Uliss" romanida xech bir epizod bir xil uslubda yozilmagan. J.Joys har bo'lim uchun **alohida shakl** tanlaydi: bir epi-zod oddiy hikoya kabi o'qilsa, boshqasi teatr asariga o'xshaydi, yana biri gazeta sarlavhalari, parodiya yoki ichki monolog tarzida ketadi. Bu uslubiy al-mashinuv shunchaki bezak emas. Joys shu yo'l bilan romanning asosiy g'oyasini amalga oshiradi. **Vaqt va ma-konni o'quvchiga turlicha his qild-irishga** erishadi. Shuning uchun "Uliss"da xronotopni faqat Dublin xaritasi yoki bir kunlik vaqt jadvali deb tushunish yetarli bo'lmaydi. Roman uchun vaqt-makonfaqat geografik koordinata emas, balki **til, janr va ohang** orqali namoyon bo'ladigan hodisaga aylanadi. Boshqacha ay-tganda, epizodning shakli o'zgarsa, o'quvchi **vaqt qanday oqayotganini** ham sezadi. Romanda ba'zan vaqt tez-lashgandek, ba'zan sekinlashgandek, ba'zan esa butunlay erib, bir lahzada hamma narsa jam bo'lib qolgandek tuyuladi. Bu yozuvchi tomonidan ma-konni real tasvirlanishdan ko'ra uni

"ong oqimi"sahnasiga aylantirish usulidir.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari "Uliss" romanida xronotop asarning kompozitsion tuzilishini shakllantiruvchi asosiy poetik kategoriyalardan biri ekanligini tasdiqladi. Roman makon va zamonni an'anaviy syujet elementi si-fatida emas, balki qahramonlar ongini, ruhiy kechinmalarini va muallifning es-tetik konsepsiyasini ifodalovchi mu-rakkab badiiy tizim sifatida talqin qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ro-manda Dublin shahri oddiy geografik makon emas, balki inson ongining uni-versal modeli vazifasini bajaradi. Ma-konning turli xronotopik ko'rinishlari qahramonlarning ichki dunyosi, xotirasi va mavjudlik haqidagi falsafiy qarash-lari bilan uzviy bog'lanib, asarning se-mantik yaxlitligini ta'minlaydi.

Tadqiqot davomida yorug'lik va zulmat motivlari dekorativ badiiy vosita emasligi, balki qahramonlarning psix-ologik, ontologik va estetik holatini ifodalovchi muhim semantik mexanizm ekani aniqlandi. Ushbu motivlar xro-notop bilan uzviy uyg'unlashgan holda roman kompozitsiyasining ichki dina-mikasini hamda modernistik poetikan-ing o'ziga xos xususiyatlarini yuzaga chiqaradi. Shuningdek, "Uliss" romanining "Hades", "Lestrygonians", "Wandering Rocks", "Circe", "Oxen of the Sun" va "Penelope" epizodlari mi-solida makon va zamonning turlicha poetik modellari shakllanishi, ularning ong oqimi poetikasi bilan chambarchas bog'liqligi asoslab berildi. Natijada

vaqtning chiziqli emas, balki psixologik va assotsiativ xarakter kasb etishi modernistik badiiy tafakkurning muhim belgilaridan biri ekanligi isbotlandi.

Xulosa qilib aytganda, Jeyms Joysning "Uliiss" romanida xronotop va yorug'lik-zulmat motivlari o'zaro uyg'un poetik tizimni hosil qiladi. Ularning o'zaro aloqadorligi asarning g'oyaviy-estetik yaxlitligini ta'minlash bilan birga,

modernistik roman poetikasining yangi qirralarini ochib beradi. Tadqiqot natijalari xronotop nazariyasini ingliz modernistik adabiyotiga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytiradi hamda yorug'lik va zulmat motivlarini qiyosiy-adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бахтин М.М. *Формы времени и хронотопа в романе (Очерки по исторической поэтике)* // **Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет.** – Москва: **Художественная литература**, 1975. – С. 234.
2. Жўрақулов У. Михаил Бахтин кашфиётлари // Назарий поэтика масалалари. – Тошкент, F. Фулом, 2015. – Б. 89.
3. Эко У. *Поэтики Джойса* / Перев. с итал. А. Ковалёва. – СПб.: «Симпозиум», 2006. – С. 47.
4. Письмо к Харриет Шоу Уивер от 8 февраля 1922 г. (это и следующие письма см. в *Letters of J. Joyce* [«Письма Дж. Джойса»], изд. Стюарт Гилберт, London, Faber & Faber, 1957).
5. Jeyms Joys. *Uliiss sarguzashtlari & Jeyms Joys haqida suhbat va maqola* <https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/2-fevral-parijda-jeymas-joys-tugilgan-uliss-romani-ilk-bosmaan-chiqan-kun.html>
6. Жўрақулов У. Михаил Бахтин кашфиётлари // Назарий поэтика масалалари. – Тошкент, F. Фулом, 2015. – Б. 103.
7. Жойс Ж. *Улисс саргузаштлари*. – Тошкент, O'zbekiston. 2013. – Б. 205.
8. Жойс Ж. *Улисс саргузаштлари*. – Тошкент, O'zbekiston. 2013. – Б. 126.
9. Жойс Ж. *Улисс саргузаштлари*. – Тошкент, O'zbekiston. 2013. – Б. 297.
10. Жўраев К., Ахмедова М. Жойс сийратига чизгилар. // *Жаҳон адабиёти*. 2012 йил, ноябрь. – Б. 133.
11. **Гончаренко Э. П.** Нора Барнакл: муза и персонаж Джеймса Джойса // *Світова література на перехресті культур і цивілізацій: Збірник наукових праць*. – 2008. – Випуск 1 (№1) – С. 60-71.
12. Raxmonov, A. K. (2025). Mutarriziyning "Risolatun fin nahv" asari mo'jaz grammatik manba. *Barqaror Taraqqiyot va Rivojlanish Tamoyillari*, 3(4), 85-88.
13. Саидов А. Жеймс Жойснинг "Улисс" ини қандай ўқимоқ керак? (Ўзбек китобхонига ўн маслаҳат) // *Жаҳон адабиёти*, 2011 йил, январь. – Б. 89.
14. Жойс Ж. *Улисс саргузаштлари*. – Тошкент, O'zbekiston. 2013. – Б. 529

15. Газијева, М. Т. (2017). The use of ICT in teaching and learning the foreign language to prevail the problems in mixed ability groups. *Молодой ученый*, (51), 269-270.
16. Xolmatova, M. I. (2025). The role of literary translation in promoting intercultural communication *Iqro journal* (Issue 01), 1595-1597.
17. Кодирова З.З.(2025).Нейролингвистические механизмы восприятия англоязычных аудиоподкастов при формировании навыков аудирования.Журнал гуманитарных и естественных наук, 28 [1], 5-14.
18. Djalaletdinova F.T.(2025).IN GLIZ NASRINING O'ZBEK ADABIYOTIGA TA'SIRI MASALASI HAMDA MASALNAVIS G'OYASI IFODASI. XORAZM MA'MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI-11/4-20 <https://mamun.uz/uploads/journal/files/1764930052.pdf>. 125-127
19. Xujaev, M. (2020). Mahmudkhujja Behbudiy as a leader of jadid reforms. *The Light of Islam*, 3, 39-47.
20. Xujayev, M. I. (2018). THE COVERAGE OF THE PROBLEM OF NATIONALITY AND ITS ROLE ON THE PRESENT DAY IN AHMAD ZAKI VALADI'S WORK. *Мировая наука*, (6 (15)), 61-63.
21. Хужаев, М. И. (2018). АҲМАД ЗАКИ ВАЛИДИЙНИНГ ДИНИЙ-ФАЛСАФИЙ МЕРОСИНИНГ ИЛДИЗЛАРИ. In *Инновационные подходы в современной науке* (pp. 177-182).
22. Khujaev, M. (2024). AHMED ZAKI: ON THE IDEAS OF THE PHILOSOPHY OF HISTORY. *Экономика и социум*, (1 (116)), 235-239.